

Fazekas Sándor

„NYOMÁBAN SEM LÉPTÉL ILLY SOKAT OLVASVÁN...”
Három örökkévalóság-vers forrása

[Nyéki Vörös Mátyás?:]

*A véghetetlen örökké-valóságról*¹ [kb. 1630]

1. Igasság-szerető, te tudós Szám-vető,
Járully-elő téntáddal:
Fizetést nem szánok, csak a' mit kívánok
Jegyzegesd-fel pennáddal.

2. Mitől-fogva Világ áll, hány-féle Virág
Nevededett a' földből?
Az Égen hány Chillag éjjel nappal villag?
S' hány gyöngy-szem lett a ködből?

3. A' Tenger, hány chöpből áll? és a' felhőkől
Vaj 's hány chöpp esső esett?
Hány Angyal kárhozott? 's reánk hány kint hozott
Adam, midőn el-esett?

4. A' Tenger fővenyit, 's annak sok örvényit
Tedd hamar egy sommába.
Hány chöpp ártatlan vér most boszszú-állást kér
Igaz Ábel-től-fogva?

5. Add mellé Vadait a' földnek, 's barmait,
Minden szőrök szálával;
Füveknek magvait, vizeknek habjait,
A' tenger halaival;

6. Madarak tollait, 's a' Fáknak ágait,
Azoknak levelével.

¹ RMKT XVII. 2, *Pécseli Király Imre, Miskolczi Csulyak István és Nyéki Vörös Mátyás versei*, kiad., jegyz. JENEI Ferenc, KLANICZAY Tibor, KOVÁCS József, STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1962, 233–234.

A' Szőlő-szemeket, 's apró követskéket,
Földnek minden férgével.

7. Vesd-meg, hány Ember holt? 's hajok szála hány vólt,
Adám Atyánktól-fogva?
Hány szem-pillantás vólt, 's földre hány chöpp víz folyt,
Világ kezdettől-fogva?

8. Ah, vesd-el pennádat, 's szegezd-bé téntádat,
Mert ezt véghez nem viszed!
De bár meg-vetnéd-is, 's számba tehetnéd-is
Ezeket: de meg-hidgyed,

9. Hogy meg-foghatatlamb, 's meg-számlálhatatlamb
Az Örökké-valóság.
Örökké-valóság! örökké-valóság!
Oh Örökké-valóság!

Szentgyörgyi Gergely:

*Az Elmélkedések az örökkévalóságról verses részlete²
Az örökkévalóság tartósságát meg nem mérhetni*

Menyi chillag égen villag,
Harmat menyi chöppenik,
Tengerekben, 's fellegekben
Menyi chöpp találtatik;
Kikeletkor, víg tavaszkor
Menyi levél zöldelik;
Szép kertekben, zöld rétekben
Menyi virág tündöklük;
Hány ékesség, 's gyönyörűség
Erdőkben nevelkedik;
Hány illattal, virágokkal
A' mező bővelkedik;
Mennyi chengés, ének zengés
Vígasztallya fülünket;
Kies szépség, kedves zöldség
Vidámíttya szemünket;
Derék nyárban, 's aratásban

² RMNy 2023, 443. (Pozsony, 1643), a vers kritikai kiadása: RMKT XVII. 9, *A két Rákóczi György korának költészete (1630–1660)*, s. a. r. VARGA Imre, Bp., Akadémiai, 1977, 220–221.

Menyi gabna-szem lehet;
 Meg-ért őszkor, bor-szüretkor
 Menyi szőlő-szem lehet;
 Menyi haj-szált, gyapjas szőr-szált
 Vadak 's barmok viselnek;
 Kórót, magvat, bogas ágat
 Fák és füvek nevelnek:
 Mind ezeket, és többeket
 Végy nagy hosszú sommában,
 Az Örökké-valóságot
 Még sem veheted számban
 Számlálly ezer, és még ezer
 Millio esztendőket:
 Fel nem érted, 's el nem kezdted
 A' végetlen időket.
 Minden mesterséged, 's minden szám-vetésed
 El-fogy itt, 's el-lankad fáradságos munkád.
 Oh, meg-mérhetetlen, 's ki-meríthetetlen,
 Végetlen hosszúság! Öröke-valóság'.

Malomfalvay Gergely: *A Belső-képpen indító tudomány* verses részlete³ [1653]

A következő verseket olvasván – annyi száz ezerni ezer esztendőket gondoly-ki, az Örökké-valóságnak meg-merésére; a'menyi Czillagot, Czöp-vizet; fa-levelet; zöld füvet; hay-fürtöt; szem-pillantást; apró-pontot; fővenyeket, etc. talál-sz-fel, nemek szerént, az versek rendiben; úgy hogy magányoson mindenik Czöpre, etc. Czillagra, szem-pillantásra, etc. száz-ezerni ezer esztendő essék.

1. Örökké-valóság; örökké-valóság!
 Ki vagy nagy Bóldogság, vagy Bóldogtalanság:
 Vallyon meg mérhete téged az okosság?
 S, Meg-határozhat-é föld, ,s, Menyország?

2. Mióta az egek tengelye végei,
 Es el-készültenek ő erős Sarkai:
 Azóta terjedvén elméknék sugári.
 Bár okoskodjanak Egek ,s, föld tudósi.

3. Olvassák mind sorba ,s, egy számba ezeket:
 A' levegő egek valahany Czöppeket;

³ RMNy 2462, 130. (Bécs, 1653), a vers kritikai kiadása: RMKT XVII. 9, 1977, 325–327.

Es a' szélyes mezök zöldellő füveket,
Adhatnak ,s, Tengerek apró fővényeket.

4. Az egek Czillagit bátor számlállyák-meg:
Vagy mennyi pih vagyon ég-alatt, nézzek-meg:
Essők és harmatok Czöppi hány? mériek-meg.
Tenger ,s, folyó vizek habiait rójak-meg.

5. Tavasz ki-keletben melly sok virágokat;
Kék színü és kedves gyenge Violákat;
,S, Külömb külömb féle szép liliomokat;
Olvashat az ember, vagy ékes rosákat:

6. Viszont, az kedves nyár valahány bimbókot;
,S, Böven leveledző szép fiatalokot;
Es töb gyümölchökkel illatos almákat
Hozhat; olvasd egybe ezeknek számokot.

7. Ismét mind azokat a' szőlőmagokot,
Mellyeket ősz adhat; ,s, az meg-ért makkokot:
Es mind levelestől a' sok fa-ágakot
Számláld mind egy rendbe, és mond-meg számokot,

8. E' fölött a' Tél-is fagylaló mérgével,
Mennyi sok Czöp vizet fog egybe jegével;
Hideg Zúzmarázzal, és hees essövel;
Valahány helyt lep-el Förgeteg szelével.

9. Nem elég; meny tovább; Tekéntz ez világnak
Négy szegeletire: és az föld hátának
Utolsó határit járd-el ,s, hézagának
Számláld-meg ponttyait földig ég allyának.

10. Eg-alatt föld háta mennyi sok barmokat
Táplál ő-magában ,s, Mély vizek halakat:
Es a' szélyes világ élő állatokat:
Olvasd öszve, s mond-meg bizonyos számokat.

11. Az levegő égben melly sok (Atomus) van,
Mellyeket szemmel nézsz kézzel nem foghatván;
Midőn nap Sugári fénylenek ragyogván:
Annyi száz esztendőt olvass össze számán.

12. Emberi fejeken menyi hay-szál ,s, üstök:
Barmokon ,s, juhokon melly sok gyapias fürtök
S, Hány szál serték vannak; mellyek igen sértök:
Mond-meg ha tuthatod, számot vetvén köztök.

13. Számláy ezek fölöt ezer esztendőköt,
Es ezer Million esztendös időkököt:
,S, Add-hozzá azokhoz, öszve gyülésököt
Minden Tengereknek; ,s, ezeknek Czöppököt.

14. Töltz-bé az időkököt szem-pillantásokkal:
A' szélyes világot szám-vető ponttokkal:
A' tágas egeket apró írásokkal:
,S, Az földet az évig mák morsalékokkal.

15. Semmit nem mondottál ezeket számlálván,
Sz örökké-való-ságot magyarázván:
Nyomában sem léptél illy sokat olvasván,
Az örök időknek határit nyulászván.

16. Örökké-valóság, örökké-valóság!
Az igaz híveknek, óh melly nagy boldogság!
Örökké-valóság: örökké-valóság!
Iai az bünösöknek, melly boldogtalanság!

Memoriale Aeternitatis, sive digestae in tres septenarios circa Aeternitatem
(Douai, 1621)⁴

Quarta Conclusio. Aeternitatis duratio mensurari non potest.

Ex quo Poli sunt perfecti,
Aude numero complecti,
Stellas caeli, stillas roris,
Undas aquei fluoris,
Guttas imbris pluvialis,
Floccos velleris niualis:
Quot sunt vere novo flores,
Quot odores, quot colores,
Quot vinaceos Autumnus,
Poma legat et Vertumnus:

⁴ Hágai Királyi Könyvtár (Koninklijke Bibliotheek), jelzet: 1122 D 15 [2]. A szöveget e példány digitális másolata alapján rögzítettem.

Quot iam grana tulit aestas,
Frondes hyemis tempestas,
Totus orbis animantes,
Aer atomos volantes,
Pilos ferae, pecus villos,
Vertex hominum capillos:
Adde littoris arenas,
Adde graminis verbenas;
Tot myriades annorum,
Quot momenta saeculorum:
Heu! adhuc AETERNITATIS
Portus fugit a damnatis.

Nihil numerando proficis
Plus restat, quam detraxeris.
AETERNITAS! AETERNITAS!
Quam longa es
AETERNITAS!

[prózaí fordításomban:]

Az örökkévalóság terjedelmét meg nem mérhetjük.

Amely miatt az ég tökéletes,
Azt merészeld megszámlálni:
Az ég csillagait, a harmat cseppjeit,
A vizek árjának habjait,
A záporosó cseppjeit,
A hótakaró pelyheit;
Ahány virágot a kora tavasz,
Ahány színt és illatot,
Ahány szőlőszemet az ősz,
S ahány gyümölcsöt gyűjt Vertumnus,
Sőt, amennyi magot hoz a nyár,
Amennyi levelet a téli vihar,
Az egész föld állatokat,
A lég szálló atomokat,
Állatok szőrt, a nyáj gyapjat,
Ember fején hajszálakat,
Add hozzá a tengerpart fövényét,
Add hozzá a fűszálakat,

És oly sok évmilliárdot,
Ahány pillanatból az évszázad áll,
Ó, mégis a végtelenség
Menedéke távol marad a kárhozottaktól.

Számlással semmire se jutsz,
Több maradt, mint amennyit letudsz.
ÖRÖKKÉVALÓSÁG! ÖRÖKKÉVALÓSÁG!
Mely hosszú vagy,
ÖRÖKKÉVALÓSÁG!

1. A magyar versek

Az RMKT kritikai kiadása óta kiderült, hogy a korábban egységesnek gondolt Nyéki Vörös Mátyás-korpusz tagolható, sőt, tagolandó, és Pap Balázs szellemes akrosztichon-rekonstrukciója⁵ óta azt is tudjuk már, hogy Kornis Zsigmond verseit egészen bizonyosan beolvastották a Nyéki-életműbe. Ez a dolgozat mégsem attribúciós kérdésekkel kíván foglalkozni; a szűkebb témát viszont kétségtelenül érintik, hiszen az alábbiakban vizsgálandó egyik darab éppen a *Tintinnabulum*-kötet⁶ függelékében jelent meg, amelynek előszavát és egyik versét egészen bizonyosan Kornisnak kell tulajdonítanunk, sőt, még az is lehetséges, hogy – az előszó SK rövidítését Sigismundus Kornisként feloldva - magát a *Tintinnabulum tripudiantium*ot is. Mivel pedig az alább elemzendő Nyéki-vers a *Tintinnabulum* függelékeként jelent meg, szerzősége szintén kétséges.

E bizonytalan szerzőségű, *Igazságszerető, te tudós szám-vető...* incipitű vers *A végzetetlen örökké-valóságról* címet kapta. A Nyékinek tulajdonított másik, hosszabbik örökkévalóság-verséről Bán Imre tanulmánya⁷ értekezik, míg az előbbiről Klaniczay tesz néhány fontos megállapítást.⁸ Bán hosszan ír az örökkévalóság-felfogásoktól az ókortól egészen a barokk katolikus teológiáig, arról azonban nem szól, hogy a verstípus nem pusztán Nyéki költészetében bukkan elő, hanem több Nyéki-kortárs szerzőnél is. Feltűnő, hogy ezek között a versek között kettő olyan is akad, amelyik, ha a narratív keretet tekintve nem is, motívumaiban viszont szinte teljesen megegyezik Nyéki versével. További jellemzőjük, hogy ez a két vers egy-egy örökkévalóságról szóló elmélkedő munka versbetéteként szerepel.

Az egyik Szentgyörgyi Gergely *Elmélkedések az örökké-valóságról* című jezsuita elmélkedés-fordításának függelékében található, míg a másik munka Malomfalvay Gergely *Belső-képpen indító tudomány* című, hasonló tárgyú alkotásának része-

⁵ PAP Balázs, *A Tintinnabulum tripudiantium szerzőségéhez*, ItK, 110(2006), 585–590.

⁶ RMNy 2077, 91. (Pozsony, 1644).

⁷ BÁN Imre, *Nyéki Vörös Mátyás: Aeternitas, Örökkévalóság = A régi magyar vers*, szerk. KOMLOVSZKI Tibor, Bp., Akadémiai, 1979, 235–257.

⁸ KLANICZAY Tibor, *A magyar barokk irodalom kialakulása = Uő, Reneszánsz és barokk*, Bp., Szépirodalmi, 1961, 361–436, ebből Nyékiről 383–396.

ként jelent meg. Nyékié 1630 táján, Szentgyörgyié 1643-ban, míg Malomfalvay műve 1653-ban látott napvilágot. Mindkét katolikus elmélkedés-fordító ismerhette ugyan Nyéki versét, ez azonban nem igazolható; a két fordító – mint látni fogjuk – egymástól is eltérő koncepciót képvisel.

2. A műfaj

A XVII. századi régi magyar költészet egyik vallásos műfaja az örökkévalóság-vers, amely tágabb kontextusát tekintve a jezsuita négy végső dolog-elmélkedés-tematikához sorolható.⁹ Noha a témakör középkori eredetű, virágzását a barokk irodalomban éli. Ahhoz, hogy a hívő a négy végső dologról súlyának megfelelően elmélkedhessen, szükség van a végtelenség mérhetetlen nagyságának megértésére; a munkák némelyikében az örökké tartó jutalom megfontolására való felhívás erősen háttérbe szorul a pokol végtelen kínjainak teljes átérzésére való buzdítás mögött. Az alábbiakban bemutatandó három vers különbözőképpen viszonyul ehhez az alapeszméhez.

E verstípus már első magyarországi felbukkanásakor nagy népszerűsége tett szert: a Nyéki Vörös Mátyásnak tulajdonított versek közül kettő, illetve a *Tintinnabulum* 260-271. strófájáig tartó részlete tartozik e kategóriába. A művek Nyéki *Tintinnabulum*-kötetében és annak számos újrakiadásában, illetve szintén nagyszámú katolikus énekeskönyvben hagyományozódtak tovább. A *Tintinnabulum* örökkévalóságra vonatkozó részletének forrását Waldapfel Imre egy kortárs katolikus német énekeskönyvben (Cornerus: *Magnum Promptuarium*, 1625)¹⁰ jelölte meg. A másik két Örökkévalóság-vers pontos forrása azonban mindeddig ismeretlen.

3. A forrás

A három vers közti párhuzam – s így a forrás – megtalálását leginkább az akadályozta, hogy a verskezdetek és a zárlatok (tehát a vers főszövegét keretező fikció) különböznek. Nyéki verse egy igazságszerető „tudós szám-vető”, vagyis matematikust szólít meg azzal a kéréssel, hogy ha tudja, mérje meg az örökkévalóság terjedelmét. Ez a kísérlet, mint azt a vers különböző metaforákkal igen erőteljesen érzékelteti, eleve kudarcra van ítélve, tehát jobb, ha a tudós elveti a pennát.

Szentgyörgyi munkája, mely *Az elmélkedések az örökkévalóságról* című Drexelfordításához csatoltan, függelékként szerepel, *Az örökkévalóságnak emlékeztetője* főcímet kapta, így a szakirodalom¹¹ a mű tartalmi összefoglalójaként tartja számon. A fordításhoz függelék csatlakozik, ami az örökkévalóságról megfogalmazott hét igazságot, hét tanulságot és ugyanennyi kérdést foglalja magában; ezek egyike a

⁹ Az elmélkedő műfaj magyarországi jelenlétéről a jezsuita szerzőre vonatkozóan részletesen lásd Tüskés Gábor, *A 17. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai*. Nádasi János, Bp., Universitas, 1997, 45–88.

¹⁰ RMKT XVII/2, 498.

¹¹ Tüskés, *i. m.*, 47.

vers, *Az örökkévalóság tartósságát meg nem mérhetni* címmel. A számvető helyett itt az olvasót szólítja meg a szerző, hogy őt szembesítse az örökkévalóság nyomasztó hosszúságával. Itt is szó esik szám-vetésről, mely hiábavaló, ám ezt Nyéki művével ellentétben nem egy számvető, hanem maga az elmélkedő olvasó végzi.

Ez az eddig eredetinek gondolt elmélkedés a *Memoriale Aeternitatis, sive digestae in tres septenarios circa Aeternitatem* című, 1621-ben Franciaországban (Douai) a szerző nevének feltüntetése nélkül megjelent jezsuita meditáció fordítása.

A másik elmélkedés jóval hosszabb: Malomfalvay Gergely *Belső-képpen indító tudomány* (Bécs, 1653) című munkája, mint ahogy teljes, barokkos címe – *Belső-képpen indító Tudomány, Mellyet, némely Theologus Doctoroknak diák irásához együgyű elmélkedéssel kapcholkodván, s, édes nemzetének ödvösséges lelki jókat kívánván. Az örökke-valosagnak gyűrűjébe foglaltt, és Magyar nyelven tizen-két Elmélkedésre, s, meg-annyi jmádságra Osztott. Es utollyára, az tévelygő atyafiaknak-is, igaz hitet, s, következend-képpen bóldog örökke-valóságot kívánván: Az igaz hitnek némelly szükséges ágozatiról; Egy-néhány, rövid és sommás letzkével meg jóbított. Seraphim Sz. Ferencz fiai közül: Leg-méltatlamb és kissebbik Szerzetes, Malomfalvay Fr. Gergely* – is mutatja, eredeti elemekkel kiegészített kompiláció, melynek mintegy felét szintén a Szentgyörgyinél már bemutatott *Memoriale* magyar változata adja.

Malomfalvay, aki Szentgyörgyiéhez hasonló környezetben, ám egy teljes mű részeként használja fel a verset,¹² egy rövid prólógusban elmondja, hogy miként kell a versen elmélkedni, majd magában a főszövegben szerepelteti az „egek s föld tudósit”, akik a világ sarkain túl terjeszkednek elméjük sugarával. A harmadik és negyedik strófa szerint ők végzik a sziszifuszi munkát; az ötödik szakasz általános alanyt használ („olvashat az ember”), a hatodiktól azonban már maga az olvasó igyekszik mérni a mérhetlent. Szentgyörgyi munkájának fő szempontja a kivonatosság, így leválasztja a műről az olvasót a gyönyörködtető, ám figyelmét a tárgytól magára irányító fikciós keretet. Malomfalvay az eredeti kompozíció teljes visszaadására törekszik, sőt, mint látni fogjuk, nem kizárt, hogy még hozzá is told a vershez.

4. Tartalmi eltérések

A fikciós keret és a némileg különböző koncepció miatt a motívumok különböző sorszámú strófákba kerültek. Mint látható, Szentgyörgyi és Malomfalvay verse (Szentgyörgyi kihagyásaitól eltekintve) szinte megegyező sorrendben halad, míg Nyékié önállósodik: átrendezi a motívumok eredeti sorrendjét. Az, hogy olyan elemeket illeszt a műbe, melyek nem szerepelnek a többi változatban, újdonság, ilyenek azonban a másik kettőben is akadnak: a koncepció különbségen kívül ezeket Malomfalvayéban a jóval nagyobb terjedelem, Szentgyörgyiében viszont éppen hogy a rövidítés indokolja.

¹² Az említett latin elmélkedés, Szentgyörgyi fordítása, illetve Malomfalvay átdolgozása összetételét egy későbbi tanulmányban tervezzük.

E betoldások és a kihagyások árulják el a legtöbbet arról, hogy a fordítók hogyan formálják a maguk képeire a szöveget.

Nyékinél a már említett fikciós keretet létrehozó betoldásokon kívül a latin vershez képest a legfontosabb újdonság az *üdvörtörténeti aspektus beemelése*. A bűnbeesés, a kárhozott angyalok és az első gyilkosság bevonása sajátos élt ad a versnek: megtartja az örökkévalóságról való elmélkedés középkorias célját, a bűntől való elborzasztás szándékát. A természetből vett képek megrövidítve jelennek meg: a szerző igyekszik a legérzékletesebb képekre koncentrálni, a többit – az erőteljes hatás érdekében – elhagyja. Az emberi vétkekre figyelmeztető bibliai motívumok megjelenése a négy végső dolog-prédikációk hangját idézi fel: a versszerző prédikátorként, míg az olvasó esendő bűnősként értelmeződik. A fikciós keret, a szám-vető megszólítása mögött ebben az alakváltozatban is előtűnik a másik két vers (és az eredeti) olvasót megszólító technikája. A vers jól illeszkedik a *Tintinnabulum*-kötet versei közé: a prédikátor a négy végső dolog leírása után az örökkévalóság-verssel is igyekszik inteni az olvasót az istenes életre; a vers eszköztárát Nyéki az ember bűnös mivoltára utaló példákba burkolt feddéssel, s így végső soron a kárhozattal való fenyegetéssel gazdagítja.¹³

Szentgyörgyi és Malomfalvy munkája más retorikai eszközöket alkalmaz, hűen az latin eredetihez: a végtelen időkről való elmélkedést kizárólag természeti képekkel érzékelteti, az örökkévalóság végtelenségének megmutatását a teremtett világban való gyönyörködéssel kapcsolva össze. Nyéki verse azonban még közel áll a kora-barokk retorikai stílushoz. Ezen irányzathoz sorolható Nyéki kortársa, Lépes Bálint és mestere, Gabriele d’Inchino szuggesztív, erőteljes korabarokk *seicento*-stílusa is, mely a barokk kiindulópontját jelenti. Azzal a rendhagyó esettel állunk tehát szemben, hogy míg a latin eredeti az érett barokk stílárís sajátosságait hordozza, Nyéki annak stíluskorszakbeli előzményeihez visszanyúlva, még korabarokk szellemben fordítja le a művet. Szentgyörgyi Gergely (illetve a kötetében szereplő első elmélkedő mű szerzője, Jeremias Drexel) már egy újabb stílusárnyalatot képvisel, amely összhangban áll a latin forrásával: példatárában a középkori források krisztianizált antik elemekkel egészülnek ki; a retorikai cél sem tisztán a *movere*, azaz az olvasó megindítása. Magánál Drexelnél is megfigyelhető bizonyos elmozdulás a retorikai célokban: a Szentgyörgyi által lefordított *Consideratio de aeternitate* szerzői előszava (amely 1620-ban keletkezett) még az elmével való imádkozással azonosítja a meditációt; s célzata ennek megfelelően nem a pusztán a szívre, hanem az elmére is irányul, tehát a *movere* (megindítás) szándéka mellett a *docere* (tanítani) szándéka is tettenérhető. Egy későbbi munkájában pedig a német jezsuita már bevallottan törekedett a közönség szórakoztatására (*delectare*) is: mint ahogyan például a halállal kapcsolatos elmélkedő könyvecskéjének bevezetőjében

¹³ Habár nem tudjuk, a verset ő szerezte-e, Nyéki Vörös hasonló fordítói gyakorlatát még a *Szörnyű halál, imé hol áll...* incipitű verséből ismerjük, amely egy német jezsuita munkájának átköltése. Az RMKT jegyzetei szerint „Nyéki Vörös strófáról strófára követi a latin eredeti gondolatmenetét, de az egyes szakaszokat átkölti. Néha csak egy-egy kifejezés emlékeztet a latinnal való kapcsolatra.” (RMKT XVII/2, 498.)

írja, úgy igyekszik írni erről a riasztó témáról, hogy (ahogyan az olvasót bizalmasan tegezve mondja): „rövideden, jó kedvvel, vidámon vezettettel az Halálnak ajtajára, hogy magadnak nem is érzed magadot oda vitetni”. Ugyanitt azt írja, hogy a hallással kapcsolatban nem elmélkedni, hanem cselekedni kell, és a jó cselekedetek példáját bemutatni; ez pedig arra utal, hogy a tanítás természetesen továbbra is fő cél maradt, a szórakoztatás csak mint kiegészítő és a hatást fokozó elem kerül az eszköztárba.¹⁴ Ez a Drexel műveiben is tettenérhető folyamat jól jelzi az elmélkedő műfaj popularizálódását, amely e műfaj közkedveltségéhez, elterjedtségéhez vezetett. A szakirodalom ennek megfelelően már megkezdte e műfaj rehabilitációját.

Szentgyörgyi versfordításában tehát a barokk új szemléletmód tükröződik: a moralizáló hang már nem kizárólag a bűnök és a büntetés végtelenségének megfontolására, hanem az örökkévalóság végtelenségének más célzatú átélésére: *nem a büntől való elriasztás, hanem a teremtés végtelen nagyságának, s ezen keresztül az Isten végtelen hatalmának érzékeltetése* áll ‘metaforazuhatag’ mögött. A képhasználat a természetből vett metaforák kizárólagos, pozitív kicsengésű alkalmazásával a teremtett világ dicséretét is zengi egyben. Hasonló sorokat találhatunk Pázmány Péter *Isteni igazságra vezérlő Kalauzában*:

„Nincs oly vad, goromba ember, ki Istent nem látná az teremtett állatok tükörében; mivel az mennyei és földi állatok nem egyebek ékesen s szép renddel egybeszerkesztett garádicsoknál, melyeken az nagy Istennek ismételre juthat az értelmes embernek okossága.”¹⁵ Pázmány a teremtett világról való elmélkedésnek hasznait is felsorolja: az Isten ismerete mellett az isteni szeretetet gerjeszti, amelyet, hogy az embert korlátaira és kötelességeire emlékezteti. A teremtett világ részeinek a sokaságából pedig Isten végtelen hatalmára lehet következtetni.

E változatban két olyan strófa van, amely a másik két fordításban, illetve a latin eredetiben sem szerepel. Az egyik a természeti képek gazdagítása, mely a fület és a szemet gyönyörködtető érzeteket írja le, melyek Isten jóságának földi bizonyítékaként értelmezhetőek; a másik eltérés utal a gondolatmenetben végrehajtott rövidítésekre: „Mind ezeket, s mind többeket végy egy hosszú summában...”

Szentgyörgyi lezárása tehát nem elsősorban az örökkévalóságban elszenvedett büntetés végtelenségére, hanem a teremtett világ végtelenségére, megismerhetetlenségére utal; ez, noha szintén a barokkra jellemző, középkori eredetű toposz, Nyéki versének komor világától különböző látásmódot tükröz. A vers ennek a gondolatkörnek egy igen erős hangulati és topikus egységű, tömör kifejezése. A gondolatmenet verses és prózai felbukkanása körül természetesen jelentős különbségek is vannak: a Pázmány-mű előszava szerint a (javarészt egyházatyáktól származó) tanok és érvek új rendbe állítva a tévelygések elleni küzdelem szolgálatában áll-

¹⁴ A idézett részlet egyébként egy mindeddig ismeretlen XVIII. századi Drexel-fordításból való, amelyet a kolozsvári unitárius kollégium kézirattárának anyagában sikerült azonosítani Balázs Mihály irányításával. A kézirat a Román Tudományos Akadémia kolozsvári fiókjának gyűjteményében található, jelzete: MsU. 162. E munka részben vagy egészben történő kiadása terveink között szerepel.

¹⁵ *Pázmány Péter művei*, szerk. TARNÓC Márton, Bp., Szépirodalmi, 1973, 272–273. (RMNy 1059.)

nak, míg Szentgyörgyi munkájában már nyoma sincsen a vallási küzdelmekre utaló elemnek, a két munka természetértelmezése közötti rokonság kétségtelen. Amint azt már Nyéki versével kapcsolatban Klaniczay is kiemelte, a reneszánsz emberközpontúságával szemben itt a barokk emberfelfogás jelenik meg: az ember végességével és kicsiny voltával eltörpül a Teremtés gigantikus művéhez és annak alkotójához képest. Nyéki verse ezt az ember erkölcsi esendőségének középkorias, biblikus hangvételű képeivel is megerősíti, míg Szentgyörgyiné nem a büntető, hanem a jóságos, adakozó, megmérhetetlenül hatalmas Isten áll a kizárólag a természetből merített képek és a teremtés művének hatalmassága mögött.

A vers és az elmélkedés terjedelmét figyelembe véve Malomfalvay Gergely olvasata látszik a leghívebbnek lenni az eredetihez, ez azonban nincs egészen így. Ebben a változatban külön bevezető kapcsolódik a vershez, amelyben az örökkévalóságról való minél hatékonyabb elmélkedés módja szerepel: e tekintetben didaktikussága, s a versben is jelentkező, igen aprólékos kifejtettsége különbözteti meg ezt a verziót a korábbiaktól.

Van azonban egy további jelentős különbség az előzőekben elemzett két vershez képest: a vers elején, közepén és végén egyaránt felbukkannak a világegyetem rendjére, felépítésére utaló strófák, melyekből kettő a makrokozmoszra, egy pedig a mikrokozmoszra vonatkozik. A végtelenség ábrázolása tehát nem pusztán a földi évszakokból vett aprólékos természeti képekkel történik, hanem utal mind a Világegyetem, mind az „atomusok” világának megmérhetetlenségére, beláthatatlanságára. Meglehetősen különösnek látszik, hogy éppen a görögök óta ismeretes *atomus* kifejezést használja, de ennek nem kell túl nagy jelentőséget tulajdonítanunk: Platón egyik dialógusában szerepel a hasonlat, mely (Démokritosz atomelméletét felhasználva) a napfény által megvilágított porszemeket a legkisebbként ismert atomokkal azonosítja. Bár az atomus kifejezés a forrásban is szerepel, figyelemreméltó, hogy Malomfalvay nem rostálja ki azt, mint ahogyan a két korábbi szerző tette, hanem egészen pontosan leírja az atomusnak vélt porszemek érzékelésének körülményeit, éppen úgy, ahogyan azt Lucretiusnál is olvashatjuk A *De rerum natura*, második részében.¹⁶ A harmadik vers tehát kibővíti az eredetit, éppen ebben az irányban: tovább tágítva az érzékelhető valóság bemutatását célzó képek körét. E tágítás kétirányú: egyfelől az ember természeti környezetét a földfelszíntől elrugaszkodva, kozmikus dimenzióig tágítva mutatja be (az egek tengelyei, sarkai, a világ végei) a természeti képek másik csoportja pedig éppen ellenkező irányba, a mikrokozmosz aprólékos ábrázolása felé halad (mák-morzsalékok, azaz szemek, apró írások, melyek betöltik az eget). E vers, korának természettudományos ismeretei és részben új eredményei alapján,¹⁷ kitágítja a természetről alkotott képet, csodálatosan részletgazdaggá téve az eredetiben található, egyszerű képsorozatot.

¹⁶ Titius LUCRETIVS CARUS, *A természetről*, ford., bev., jegyz. TÓTH Béla, Bp., 1957, 48–49.

¹⁷ Nem véletlen, hogy mindössze két év választja el a *Belső-képpen indító tudományt* az Apáczai Csere János-féle *Magyar Enciklopédiától* (Utrecht, 1653, RMNy 2617).

E különbségek azonban nem csupán retorikai vagy világlátásbeli eredetűek: a hit általi üdvözülés különböző felfogásait is tükrözik, éppúgy, mint az örökkévalóságról alkotott teológiai elméletek eltérő voltát.

Míg az eredeti vers a kontemplatív, szemlélődő, Isten végtelen jóságában hívő irányt képviseli (s Szentgyörgyi és Malomfalvay munkája ebben is követni látszik), Nyéki Vörösnél egy aktivitásra, cselekvésre (azaz a pokol elkerülésére) ösztönző mondanó jelenik meg a jezsuiták korai, igen szuggesztív, nyers és a közösség lelkiismeretét felkavarni, felrázni kívánó dörgedelmes stílusában.¹⁸

Sándor Fazekas

THE SOURCE OF THREE ETERNITY-POEMS

This paper describes a Latin religious meditation about eternity, and – as a first step – a poem that was included in this meditation. The said poem provided the pattern for the translations of three Hungarian writers, Mátyás Nyéki Vörös, Gergely Szentgyörgyi and Gergely Malomfalvay: while the first one paraphrased only the poem, the other two versions contained the full-length text of the meditation, too, so the poem was translated as a part of the main text. Although only one decade separates the three Hungarian translations from each other, these works reveal the differences of the stylistic tone, the worldview, and the theology of Hungarian baroque; this latter aspect appears of course more characteristically in the renderings of the prose. Here the unique features of the three Hungarian poems emerge: Nyéki's transcription hits a moralistic and rebuking, slightly medieval tone, the version of Szentgyörgyi – following the original text – concentrates on the beauty of the four seasons, and in Malomfalvay's work the description of nature is widened towards the direction of Macrocosm, and the poem is enriched with the minute details of Microcosm, according to the scientific interests of his age.

¹⁸ Nyéki e stílusban kétségtelenül Lépes Bálint, illetve Gabriele D'Inchino seicentójának követője; ahelyett azonban, hogy Lépest vagy D'Inchinót közvetlenül, forrásként használta volna, Nyéki tudatosan a korabarokk stíluseszményre hangolta át forrásának nyugodtabb, szemlélődő, érett barokk hangját. Teológia és irodalom, egyházi állapotok és retorikai stílus tehát ez esetben is a legszorosabb összefüggésben áll egymással.